

XİDMƏT SAHƏLƏRİNDƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ÖLKƏLƏR ÜZRƏ MÜQAYİSƏSİ

UOT 338(4/9)
DOI:10.30546/3006-0346.2024.2.80.1009

K.M.NƏBİYEV

Bakı Dövlət Universiteti, doktorant

ORCID 0009-0000-9482-7583

E-mail: kamran_nabiyev@inbox.ru

GİRİŞ

İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarının təcrübəsi göstərir ki, dövlətin iqtisadi siyasəti ilə bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi arasında birbaşa əlaqə mövcuddur: bazar mexanizmləri və tənzimləyiciləri nə qədər mükəmməl olsa, bazar münasibətləri də bir o qədər səmərəlidir. Dövlət özü azad sahibkarlıq və ədalətli rəqabət üçün şərait yaradır. Bu gün iqtisadi tənzimləmənin iki ümumi modelini ayırd etmək olar - Qərb (Amerika) və Yaponiya: birincisi, reaktiv, bazar mexanizminin uğursuzluğu zamanı dövlətin cəlb edilməsi zərurətinə əsaslanır. aşkar edilir; ikincisi, təşəbbüskar, qabaqlayıcı tədbirlərə, bazar mexanizminin normal işləməsi ilə belə müəyyən bazar qüsurlarını kompensasiya etməyə, sosial-iqtisadi siyasətin işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində dövlətə qanuni rolun verilməsinə yönəldilir. İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatına hökumətin təsirinin əsas alətləri antiinhisar siyasəti, dövlət sahibkarlığının təmərküzləşmə səviyyəsi və yeni tənzimləmədir.

Son bir neçə onillikdə və xüsusən XX əsrin 90-cı illərində iqtisadiyyatın dövlət sektorunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş, dövlət xərclərinin azalması tendensiyası müşahidə edilmişdir. Bununla belə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə kapital qoyuluşlarının ümumi həcmindən iqtisadiyyata dövlət investisiyaları bu günə qədər böyük ölçülərə çatır: İsveçdə - 1/4-ə qədər, İtaliya və Böyük Britaniyada - 1/3-ə qədər, Avstriya və Fransada - artıq 40%. Fundamental elmi tədqiqatlar özəl sektor məhsullarının istehsalı üzrə sifarişçi kimi çıxış edən dövlət hesabına aparılır.

TƏHLİL

ABŞ-da təkcə pambıq sənayesinə 3 milyard dollar subsidiya düşür ki, bu da pambığın dünya qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb olur və Qərbi Afrika ölkələrinin məhsullarını rəqabətsiz edir. Aİ büdcəsinin yarısını istehlak edən fermerlərə ödənişlər süd məhsulları və buğdanın dünya qiymətlərinə aşağı təsir göstərir. Bu, ilk növbədə, subsidiyaların miqyası ilə əlaqədardır. Aİ ferməri dövlətdən dəqiqədə 2 avro alır və məsələn, İsveçdə kənd təsərrüfatı məhsulla-

rına 60% subsidiya verilir, Yaponiyada düyü istehsalçılarına verilən subsidiyalar onun istehsalının maya dəyərindən 7 dəfə çoxdur Taylanddan rəqabətsiz düyü ixracı. Çində təxminən 650 ildir mövcud olan kənd təsərrüfatı vergisi ləğv edilib və fermerlər indi faktiki olaraq "xüsusi iqtisadi zona" rejimində fəaliyyət göstərirlər.

2006-cı ilin may ayında Böyük Britaniyada iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə inəklərin yetişdirilməsinə verilən subsidiyaların müqayisəsini əks etdirən D.Uilyamsın geniş şəkildə tanınan "Dünyanı dəyişdirməli olan 50 fakt" kitabı nəşr olundu. Beləliklə, hər bir inəyin saxlanması Avropa İttifaqında gündəlik 2,5 ABŞ dolları, Yaponiyada isə 7,5 dollar məbləğində subsidiya verilir. Nəticədə xammala və emal olunmamış mallara idxal rüsumlarının aşağı olması və hazır məhsula yüksək idxal rüsumları inkişaf etməkdə olan ölkələri xammal və mal ixracına stimullaşdırır və geriliklərini qoruyub saxlasınlar. Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələr aktiv antiinhisar siyasətinə malikdirlər [1]. Üstəlik, bir çox ölkələrdə hələ ötən əsrdə inhisarçılıq cəmiyyətə qarşı iqtisadi cinayət kimi təsnif edilirdi və buna görə də qanunvericilik bazarın inhisarlaşmasının mənfi nəticələrinin qarşısının alınmasına və ya yumşaldılmasına yönəlib. Eyni zamanda, ABŞ hökumətinin ən mühüm funksiyalarından biri mal və xidmətlər bazarında rəqabəti təmin etməkdir. Xarici ölkələrin antiinhisar siyasətinin xüsusiyyətləri əsasən iki formada özünü göstərir: Amerika, inhisarçı sui-qəsdin və ya ittifaqın hər hansı formasını qadağan etmək; Qərbi Avropa, yalnız bazarın istənilən sektorunda rəqabət imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıran inhisarlara qarşı yönəlmişdir. ABŞ-da sağlam bazar rəqabəti Sherman-Clayton hüquqi aktlarına əsaslanır: birincisi - alıcıların maraqlarını əks etdirir və ticarət azadlığını məhdudlaşdıran və inhisarların formalaşmasına səbəb olan müqavilələri etibarsız elan edir, menecerlərin cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutur və böyük pul cərimələri; ikincisi - malların satışına qadağa qoyur məcburi çeşid, qiymət ayrı-seçkiliyi, satışın təşkili-nin məhdudlaşdırılması təcrübəsi, rəqiblərin ümumi səhmlərinin alınması yolu ilə firmaların birləşdiril-

məsi və s. Əsas antiinhisar qanunları əlavə edildi və XX əsrin 80-ci illərindən. ABŞ-da sənayenin satış bazarındakı payını əks etdirən Herfindahl-Hirschman indeksindən istifadə olunmağa başlandı [3].

Eyni zamanda antiinhisar siyasətinin obyektini kimi bütün firmalar xüsusi çəkisi üzrə - böyükdən kiçiyə qədər sıralanır. Yaponiya, Kanada, Avstraliya, Argentina və bir sıra digər ölkələrin antiinhisar qanunvericiliyi Amerika sisteminə (Şerman-Kleyton) əsaslanır. qanunlar). Qərbi Avropa sistemi çərçivəsində antiinhisar tənzimlənməsi, qanunvericilik aktlarının məzmununu əsasən AET-nin Roma Konvensiyasından götürülmüşdür [2]. Onlar rəqabət şəraitinin təhrif edilməsi və inhisarçıların öz hakim mövqelərindən sui-istifadəsi nəticəsində vətəndaşların hüquqlarının və cəmiyyətin mənafelərinin pozulmasına diqqət yetirirlər və əsas cavab yolu şəxsi iddialar və bir qayda olaraq məhkəmədə baxılmasıdır. Müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir: Çində dövlət sektoru ÜDM-in 1/2-dən çoxunu, Fransa - 1/3, İtaliya - 39-42%, Finlandiya - 17,6%, Hollandiya - 5,4%, Böyük Britaniyada - 2,7% təmin edir. Dövlət sektoru əsasən əsas sənaye sahələrində ən iri müəssisələrdə təmsil olunur: elektrik enerjisi, aerokosmik, elektronika, kimya sənayesi, metallurjiya, avtomobil sənayesi və s. 75% dövlət iştirakı ilə "Tamson" qrupu məişət elektronika istehsalı üzrə dünyada 4-cü, "Aeropatial" qrupu 82,2% dövlət iştirakı ilə Avropada aerokosmik avadanlıqların istehsalı üzrə 3-cü yerdədir. 54 atom elektrik stansiyasını idarə edən "Electricite France" dövlət şirkəti elektrik enerjisi istehsalının 90%-ni, elektrik enerjisi təchizatının isə 95%-ni təşkil edir.[4] İtaliyada ən böyük dövlət şirkətləri əsasən dəmir-polad, elektrik və gəmiqayırma sənayesinə nəzarət edirlər. İspaniyada dövlət elektrik enerjisi istehsalına ciddi nəzarət tətbiq edir, Böyük Britaniyada isə dövlət sektoru kömür və nüvə enerjisində üstünlük təşkil edir. Qiymətlərin iqtisadi üsullarla tənzimlənməsi tələbin kəmiyyətinə, pul təklifinə, inflyasiya səviyyəsinə, faiz dərəcələrinə, antiinhisar siyasəti, eləcə də əməkhaqqı, mənfəət və gəlirləri tənzimləyən dövlət siyasəti vasitəsilə. Bununla belə, inkişaf etmiş ölkələrdə qiymət tənzimlənməsi məhduddur və əsasən cəmiyyət üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən sektorları əhatə edir: yanacaq, enerji, strateji xammal, müdafiə təyinatlı məhsullar, ictimai nəqliyyat, zəruri istehlak malları, mənzil-kommunal xidmətlər və s.

Avropa İttifaqı kənd təsərrüfatında qiymətlərin

təxminən 15%-ni təşkil edən dövlətlərustü tənzimləməni həyata keçirir və metallurjiya: maksimum və minimum təsərrüfat qiymətləri Aİ Nazirlər Şurası tərəfindən, dəmir və polad məhsulları üçün əsas qiymətlər Avropa Kömür və Polad Təşkilatı tərəfindən müəyyən edilir. ABŞ-da dövlət qiymətlərin 5-10%-ni, əsasən kənd təsərrüfatı qiymətlərini, Yaponiyada - 39%-ni tənzimləyir.

Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş demək olar ki, bütün ölkələrdə qiymət məsələləri ilə dövlət orqanları və təşkilatları məşğul olur: ABŞ-da Kənd Təsərrüfatı Departamenti və Qiymət Komissiyası; Yaponiya - İqtisadi Planlaşdırma İdarəsində qiymətlər bürosu; Avstriya - İqtisadiyyat Nazirliyinin və Kənd Təsərrüfatı və Meşə Təsərrüfatı Nazirliyinin müvafiq idarələri; İsveçrə - Qiymətlərə Nəzarət üzrə Federal İdarə; Fransa - Dövlət müəssisələrində tariflərin və satış qiymətlərinin icazə verilən artımını təsdiq edən Rəqabət və İstehlak İdarəsi; İsveç - Qiymətlər və Rəqabət üzrə Dövlət İdarəsi. Eyni zamanda, inkişaf etmiş ölkələrin dövlət qurumları qiymətlərin tənzimlənməsinin kifayət qədər çevik üsullarından istifadə edirlər. Belə ki, aidiyyəti nazirliklər şirkətlərin fəal iştirakı ilə minimumu müəyyən edirlərsonuncunun normal fəaliyyət göstərə bildiyi qiymət səviyyəsi. Bir sıra ölkələrdə qiymətlərin tənzimlənməsi üçün ictimai istifadə sənayesinin istehsalı ilə yerli hakimiyyət orqanları məşğul ola bilər. Tənzimləmənin əsas prinsipi sosial əhəmiyyətli sahələr üzrə müəssisələrin mənfəət normalarını 5-7% səviyyəsində məhdudlaşdırmaq və bu həddi aşmağa görə xüsusi cəza tariflərinin tətbiqindən ibarətdir (bu vəziyyət ABŞ, Almaniya və Yaponiyada mövcuddur və s.) [5]. Almaniya və Böyük Britaniya iqtisadi rıçaqlar vasitəsilə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin liberal-dolay sistemiindən istifadə edirlər. Ticarət və sənaye palatalarına - könüllü biznes üzvü olan qeyri-kommersiya təşkilatlarına xüsusi rol verilir. Ticarət və Sənaye Palataları Yenidən Təsiri Müəyyən edir, onların iştirakçılarının fəaliyyətinə dair qəbul edilmiş və qüvvədə olan qanunvericilik aktlarını həyata keçirir, onların gündəlik problemlərini dövlət orqanlarının müzakirəsinə çıxarır, onlar üçün qanunvericilik aktlarının ən əlverişli formalaşdırılmasına nail olmağa çalışır və ümumilikdə hökumət nümayəndələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi funksiyasını yerinə yetirir.

Bizneslə tənzimlənmə. Sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində nisbətən yeni qlobal tendensiya vətəndaş cəmiyyəti institutlarının ardıcıl formalaş-

dırılmasıdır - bunlar sənayeçilər və sahibkarlar birlikləri, bankirlər assosiasiyaları, ticarət və sənaye palataları, fermerlər assosiasiyalarıdır. Real iştirakçılar və iqtisadi və sosial proseslərin tənzimlənməsi subyektləri vardır [6]. Təcrübədə dövlət tənzimlənməsinin bəzi funksiyaları vətəndaş cəmiyyəti institutuna verilir ki, bu da dövləti iqtisadi sahədən təcridən sıxışdırır, onun funksiyalarını azaldır və hələ qlobal tendensiyalara uyğun gəlməyən və nəticədə ictimai istehsalın strukturunda dəyişikliklərlə, onun texniki bazasında dəyişikliklərlə, sosial həyatın müəyyən sahələrinin aktuallaşması, həyat, dövlət funksiyalarının məzmununun inkişafı və zənginləşməsi baş verir. Demək olar ki, bütün ölkələrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və irimiqyaslı sosial proqramlar əsas məqsədə - bazarın fəaliyyətinin mənfi nəticələrini düzəltmək, ona sosial yönüm vermək, sosial sinif fərqlərini hamarlaşdırmaqdan ibarət idi.

Hindistan, Çin və Malayziya ofşorinq səbəbindən biznes xidmətləri üçün ən çox arzu olunan ölkələr siyahısında birinci yerləri tutsa da, Böyük Britaniya, ABŞ və bir sıra Avropa ölkələri də ilk 25-likdə yer alıb [7].

Qlobal xidmətlər üzrə ən yaxşı ölkələrin əksəriyyəti Asiyadadır, Hindistan və Çin isə siyahının 1-ci və 2-ci yerlərindədir. Böyük Britaniya 2021-ci ildə 8-ci yerdən 5-ci yerə yüksəlməklə nəzərəcarpacaq bir dəyişiklik gördü. Bu, Kearney idarəetmə konsaltinq firmasının "Qlobal Xidmətlərin Məkanı İndeksi"nin builki nəşrinə görədir [8].

Qlobal biznes xidmətləri sektoru 2022-ci ildə təqribən 568 milyard dollardan 2023-cü ildə 620 milyard dollara yüksəldi və onun 2027-ci ilə qədər hər il 8% mürəkkəb nisbətdə artacağı proqnozlaşdırılır. Offşor biznes xidmətləri şirkətlərin biznes strategiyasının mühüm hissəsidir. getdikcə əlçatan (və səriştəli) qlobal istedad fondundan istifadə edərək xərcləri azaltmağa çalışanlar aiddir.

NƏTİCƏ

Ümumi nəticəyə gəldikdə qeyd etməliyik ki, xidmət sahələri çoxvektorlu bir seqmentdir. Burada istər insan kapitalı, istər digər iqtisadi vəsaitlərin rolu böyükdür. Bir daha qeyd etməliyik ki, hər bir regionun özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bu səbəbdən hər bir regionu onun özünün ayrı-ayrı xüsusiyyət və xarakterlərinə görə analiz etmək lazımdır. Bu halda daha dolğun nəticə və geniş perspektivlər əldə etmək olar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əlirzayev Ə.Q. *İqtisadi və sosial idarəetmə: bazar iqtisadiyyatı, metodoloji prinsiplər, qanunauyğunluqlar*. Bakı, 1997, 208 s.
2. Əlirzayev Ə.Q. *Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti*, Bakı, 2009.
3. Алексунин В.А. *Маркетинг в отраслях и сферах деятельности*. М.Изд. «Дашиков и К.», 2007.
4. Разумовская А. *Маркетинг услуг. Настольная книга российского маркетолога-практика*. М., 2006, 378 с.
5. Bateson J. *Managing services marketing*. United States of America, 1995.
6. Bateson J. E. and Hoffman. D. K. *Managing Services Marketing: Text and Readings*. — New York: The Dryden Press, 1999.
7. Bitner M., Zeithaml V. *Services marketing*. — Massachusetts, 1996.
8. Восколович Н.А. *Маркетинг туристских услуг*. Экономический факультет МГУ, ТЭИС, 2004.

XÜLASƏ

Xidmət sektoru əmtəə əvəzinə qeyri-maddi mallar, daha dəqiq desək, xidmətlər istehsal edir və ABŞ Siyahıyaalma Bürosunun məlumatına görə, o, müxtəlif xidmət sahələrini, o cümlədən anbar və nəqliyyat xidmətlərini; informasiya xidmətləri; qiymətli kağızlar və digər investisiya xidmətləri; peşəkar xidmət; tullantıların idarə olunması; səhiyyə və sosial yardım; incəsənət, əyləncə və istirahət - əhatə edir. İqtisadiyyatı xidmət sektoru ətrafında cəmlənmiş ölkələr sənaye və ya kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatlarından daha inkişaf etmiş hesab olunur.

Üçüncü sektor kimi də tanınan xidmət sektoru üçsektorlu iqtisadiyyatın üçüncü pilləsidir. Məhsul istehsalı əvəzinə bu sektor texniki xidmət və təmir, təlim və ya konsaltinq xidmətləri təqdim edir. Xidmət sektoru işlərinə misal olaraq ev işləri, turlar, tibb bacısı və müəllimlik daxildir. Bunun əksinə olaraq, sənaye və ya istehsal sektorlarında çalışan şəxslər avtomobil, geyim və ya avadanlıq kimi maddi mallar istehsal edirlər. Xidmət sektoruna çox diqqət yetirən ölkələr arasında ABŞ, Böyük Britaniya, Avstraliya və Çin birinci yerdədir. ABŞ-da Təchizat İdarəetmə İnstitutu (ISM) xidmət sektorunda biznes fəaliyyəti-

nin ümumi vəziyyətini təfərrüatlandırın aylıq indeks hazırlayır.

Açar sözlər: *dövlət tənzimlənməsi, bazar mexanizmləri, antiinhisar siyasəti, dövlət sahibkarlığı, qiymətlərin tənzimlənməsi.*

Сравнение государственного регулирования в сферах услуг по странам
Докторант К.М.Набиев

РЕЗЮМЕ

Сектор услуг производит нематериальные товары, точнее услуги, а не товары, и, по данным Бюро переписи населения США, он включает в себя различные отрасли услуг, включая складские и транспортные услуги; информационные услуги; ценные бумаги и другие инвестиционные услуги; Профессиональные услуги; Управление отходами; здоровье и социальная поддержка; и искусство, развлечения и отдых. Страны, экономика которых сосредоточена на секторе услуг, считаются более развитыми, чем индустриальные или сельскохозяйственные страны.

Сектор услуг, также известный как третичный сектор, представляет собой третий уровень трехсекторной экономики. Вместо производства продукции этот сектор оказывает услуги по техническому обслуживанию и ремонту, обучению или консалтингу. Примеры рабочих мест в сфере услуг включают ведение домашнего хозяйства, туры, уход за больными и преподавание. Напротив, люди, работающие в промышленном или обрабатывающем секторах, производят материальные товары, такие как автомобили, одежда или оборудование. Среди стран, уделяющих большое внимание сфере услуг, на первом месте находятся США, Великобритания, Австралия и Китай. В США Институт управления поставками (ISM) ежемесячно публикует индекс, подробно описывающий общее состояние деловой активности в секторе услуг.

Ключевые слова: *государственное регулирование, рыночные механизмы, антимонопольная политика, государственное предпринимательство, ценовое регулирование*

Comparison of state regulation in service areas by country
Doctoral student K.M.Nabiev

SUMMARY

The service sector produces intangible goods, more specifically services rather than goods, and according to the US Census Bureau, it includes a variety of service industries, including warehousing and transportation services; information Services; securities and other investment services; Professional Services; Waste management; health and social support; and arts, entertainment and recreation. Countries whose economies are centered on the service sector are considered more developed than industrialized or agricultural countries.

The services sector, also known as the tertiary sector, represents the third level of a three-sector economy. Instead of manufacturing products, this sector provides maintenance and repair services, training or consulting. Examples of service industry jobs include housekeeping, tours, nursing, and teaching. In contrast, people working in the industrial or manufacturing sectors produce tangible goods such as cars, clothing, or equipment. Among the countries that pay great attention to the service sector, the United States, Great Britain, Australia and China are in first place. In the US, the Institute for Supply Management (ISM) publishes a monthly index detailing the overall health of business activity in the services sector.

Keywords: *state regulation, market mechanisms, antimonopoly policy, state entrepreneurship, price regulation.*